

Малярєнко І. О.,
Херсонський державний університет

ЕТНОАРХЕТИП WORLDTREE ЯК АРХЕТИПНИЙ ШАР ЕТНОКОНЦЕПТУ BUSH (на матеріалі австралійських поетичних текстів)

Стаття присвячена особливостям мовної та когнітивної репрезентації етноархетипу WorldTree в австралійській поетичній картині світу. Уточнено поняття "етноархетип"; етноархетип WorldTree представлено як архетипний шар етноконцепту BUSH та визначено його роль у формуванні архетипних і нових етнокультурних словесно-поетичних образів; виокремлено ядро етноархетипу; запропоновано низку когнітивних операцій архетипного аналізу; виділено основні критерії розмежування архетипних словесних образів.

Ключові слова: етноконцепт, етноархетип, етнокультурний словесно-поетичний образ, символ, фітонім, міфологема.

Статья посвящена особенностям языковой и когнитивной репрезентации этноархетипа Мировое Дерево в австралийской поэтической картине мира. Уточнено понятие "этноархетип"; этноархетип WorldTree представлено как архетипный шар этноконцепта BUSH и определена его роль в формировании архетипных и новых этнокультурных словесно-поэтических образов; выявлено ядро этноархетипа; предложено несколько когнитивных операций архетипного анализа; выделены основные критерии выявления архетипных словесных образов.

Ключевые слова: этноконцепт, этноархетип, этнокультурный словесно-поэтический образ, символ, фитоним, мифологема.

The article focuses on the linguistic and cognitive peculiarities of the lexical means used to verbalise the ethnic archetype World Tree in the Australian poetic texts. The term "ethnic archetype" is specified; the ethnic archetype World Tree is studied as the archetypal component of the ethnic concept structure, the archetypal and new ethnic verbal and poetic images are analyzed; the core of the ethnic archetype is extracted; some cognitive operations for archetypal analysis are given; the main criteria to differentiate the archetypal verbal images are suggested.

Key words: ethnic concept, ethnic archetype, ethnic verbal and poetic image, symbol, phytonym, mythologeme.

Актуальність роботи визначається загальною спрямованістю сучасних етнолінгвістичних студій з теорії образності на дослідження архетипних образів в поетичних текстах з урахуванням когнітивних механізмів, що відбивають особливості етнічної свідомості, риси національного характеру, менталітет народу [2; 4; 5; 11; 12]. Механізми взаємодії психологічних, культурологічних та історичних чинників, які беруть участь у вербалізації поетичних образів, потребують уточнення й більш детального пояснення. Проблема актуалізації етноархетипу WorldTree (Світове Дерево), уособленням якого стає етнокультурний символ "bush", що значно вплинув на формування австралійської ментальності, залишається на сьогодні недостатньо висвітленою у дослідженнях лінгвопоетики з урахуванням новітніх досягнень когнітивної науки.

Метою нашої розвідки є виокремлення етнокультурних словесно-поетичних образів, ядром яких є етноархетип WorldTree, та його реконструкція. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань:** уточнити поняття "етноархетип", окреслити образний простір австралійських поетичних текстів, в якому реалізується етноархетип WorldTree та виокремити його ядро.

Наукова новизна. У роботі вперше досліджено етноархетип WorldTree як архетипний шар етноконцепту BUSH на матеріалі австралійських поетичних текстах та визначено його роль у формуванні архетипних і нових етнокультурних словесно-поетичних образів.

Об'єктом дослідження є етноархетип WorldTree, що приймає участь у творенні етнокультурних словесно-поетичних образів як архетипних, так і нових. **Предметом дослідження** є лінгвокогнітивні механізми актуалізації етнокультурних словесно-поетичних образів, стрижнем яких є етноархетип WorldTree.

Архетипи – основа духовного життя етносу [14, с. 47]. Архетип як такий ще не є образом, це тільки емоційно-генні передзнання, концептуальні імплікації, викликані позасвідомою реакцією первісної людини на таємні сили природи, нездатністю людини пояснити причину свого емоційного стану, зумовленого впливом оточуючого середовища. Архетип – підґрунтя образів, та наповнення базових концептів [2, с. 117].

Під етнокультурним архетипом у контексті роботи розуміємо константи національної духовності, що виражають та закріплюють основоположні властивості етносу як культурної цілісності. У кожній національній культурі домінують свої етнокультурні архетипи, які суттєво визначають особливості світогляду, характеру художньої творчості та історичної долі народу.

Кожен архетип може представлятися у свідомості в абсолютно різних образах, зокрема, це залежить від культури, до якої належить людина і від її власних уявлень про навколишній світ. Словесними проявами архетипів позасвідомого є міфи, легенди, казки, поезія. Образ – стрижнева домінанта поетичного тексту, конструктивний прийом його організації [2; 6; 8; 9]. У роботі під архетипними етноспецифічними словесно-поетичними образами розуміємо емоційно навантажені передзнання та знання фольклору австралійського етносу, зокрема міфологічних та біблійних сюжетів.

Архетипні етнокультурні словесно-поетичні образи, відображаючи явища й події міфопоетичної картини світу, вимагають активізації фонових, культурно-енциклопедичних знань. Низку когнітивних операцій архетипного аналізу представляємо таким чином: розпізнання імпліцитного смислу за етнокультурними архетипними символами. Сигналом етнокультурних архетипних імплікацій або концептуальних імплікацій слугує культурно маркована номінативна одиниця; вилучення, визначення арсеналу імплікативних концептуальних ознак етноар-

хетипу шляхом реконструкції архетипної / концептуальної образ-схеми як передконцептуальної іпостасі образу. Розпізнання, активацію етноспецифічного архетипного значення забезпечують культурно навантажені лексичні одиниці. Активация етноархетипу – це позасвідомо, автоматична ментальна операція, зумовлена емоційним передзнанням. Визначення імплікативної ознаки архетипу здійснюється шляхом словникового пошуку (“археологія смислу” за М. Фуко [10]). Аналіз словникових статей у лексикографічних джерелах здійснюється з метою виявлення внутрішньої форми слова, енциклопедичного знання для моделювання образ-схеми як формату представлення структури знань про нього.

У текстах австралійської поезії імпліцитно й експліцитно виражені міфопоетичні та переосмислені по-новому уявлення австралійських аборигенів про Творців, які відображують етнокультурну релігійну та ціннісну картину австралійців. Критерієм розмежування архетипних словесних образів, де актуалізовані етнокультурні уявлення австралійського етносу, зокрема австралійських аборигенів, про Творців, Початок творення світу є етноархетип Bush – WorldTree, у підґрунті якого лежить бінарна опозиція: життя / смерть. Слід додати, що переосмислені старі істини слугують підґрунтям нових етнокультурних словесно-поетичних образів.

Етноархетип WorldTree представляє складник архетипного шару етноконцепту BUSH, який в свою чергу накопичується в етномовній картині світу австралійського етносу, що зберігає найдавніші шари культури австралійських аборигенів. Етноспецифічні образи організовуються навколо центральної вісі – етноархетипу Bush (WorldTree), підґрунтям якого є універсальний символ “світове дерево”, що має потужний етнокультурний потенціал, і структурує весь просторово-часовий континуум й етнокультурно-мовне буття, як всієї австралійської лінгвокультурної спільноти, так і культурно-мовного буття окремого її представника. Bush (WorldTree) є центральним образом-символом поетичного простору австралійської поезії, найяскравішим утіленням ідей анімізму, тотемізму, постійного кругообігу: життя, смерті й відродження. Етноспецифічний символ “світове дерево” має безліч форм репрезентації та постає в низці обрядів, ритуалів, замовлянь, фольклорних джерелах, а також знаходить яскраве втілення в австралійській художній літературі, зокрема в поетичних текстах, об’єктивуючись у фітонімах, або трансформуючись в образ-символі.

Необхідність звернення до етимологічних джерел зумовлена неординарним характером слова “bush”. Англійське слово “bush” (“чагарник, зарості” [15]) набуло в Австралії нового, символічного звучання. Буш, що покриває величезну частину континенту, став соціально-психологічним феноменом, символом “австралійської ідентичності” [16].

У багатьох культурах світу “дерево” є символом людської особистості вічності, безперервності. Дерево символізує повне виявлення; синтез неба, землі й води; динамічне життя як протиставлення статичності каменю тощо [17]. Священні дерева, обряди й символи, пов’язані з рослинністю, можна зустріти в історії кожної релігії, у народних традиціях по усьому світу, у первісній метафізиці й містицизмі, не стає виключенням і Австралія. Култ кущів був домінуючим у житті австралійських аборигенів [13].

Австралійський тотемний центр дуже часто розташовувався у священній групі дерев і каменів. А знахарі австралійських племен вірад’юрі й каміларої мали чарівне дерево, яке зазвичай саджали догори вниз. Згодом, змазавши коріння людською кров’ю, вони його спалювали [13]. Привертає увагу і церемонія ініціації, що практикується в австралійському племені юїнь. Її суть полягає в тому, що парубка, який прикидається мерцем, ховають, а над ним розмішують кущ [13]. Коли неофіти, кандидати в ініціацію, наближаються до похованого юнака, він починає ряснотрясти кущ, а потім встає й виходить із могили. Кущ, у даному випадку, на думку В. Шмідта, представляє небесне Зоряне Дерево [13]. Ця міфологічна і метафізична ідеограма ототожнення Космосу з перевернутим деревом – не єдина у своєму роді. Платон оголосив людину перевернутою рослиною, корені якої тягнуться до Неба, а гілки – до Землі [3].

Для реконструкції етноархетипу WorldTree (Bush – модифіковане дерево), що є фрагментом міфологічної картини світу австралійських аборигенів й безперечно впливає на формування сучасного світосприйняття етноконцепту BUSH, проаналізуємо декілька австралійських віршованих текстів.

У результаті лінгвокогнітивного аналізу віршованих текстів було вилучено міфологему “Творця”, так, наприклад, її імпліцитно активовано в поетичному тексті “The Wattle Tree” Д. Вілкокс займенником *he*: *...surely he Loves mankind who loves a Tree* (Wilcox, el.ref.). Це він створив існуючий світ і все, що в ньому існує. Таке ототожнення людини і тварин, рослин або предметів в міфічному минулому, є джерелом уявлень австралійських аборигенів про їх тісну близькість в сьогоденні. Творець безпосередньо пов’язаний зі священним Деревом, яке в міфологічній картині світу австралійських аборигенів іноді уподібнювалось йому. Цей етноейдемичний елемент міфу австралійських аборигенів про створення світу й еманіцію людей з дерева вважаємо ядром етноархетипу Світове Дерево.

Капіталізація слова *Tree* підкреслює значущість культу дерева в житті корінних мешканців Австралії, оскільки, як уже зазначалося вище, Дерево або Кущ вважалися міфічним предком в племенах австралійських аборигенів. Взагалі первісне дерево тісно пов’язане з культом Місяця; міфічний предок, що ототожнюється з Місяцем, репрезентує певну рослину. Австралійські племена, які мешкали навколо Мельбурна, щиро вірили, що перша людина народилася саме від мімоси [13].

Сема “рослинність” у вірші “How the Land was Won” Г. Лоусона вербалізована словами *scrubs, trees*. Кущі порівнюються з аборигенами, образ яких актуалізовано номінативною одиницею: “*dark as the blacks that crept with “nulla” and spear held low*” (Lawson, el.ref.). Образ смерті передає метафора ДЕРЕВО – СХОВАНКА СМЕРТІ: “*Death was hidden amongst the trees*” (Lawson, el.ref.).

Словесний образ *дерево – зберігач традиції* актуалізовано в уривку “Old Tracks” В. Ледлі. Дерева охороняють таємниці цього старого місця: *Sometimes a track leads nowhere, stops / Abruptly ‘midst the trees / Which guard the secrets of this place, / Left floating in the breeze* (Ledlie, el.ref.).

В поетичному тексті “Trooper Campbell” Г. Лоусона лексема “*sheltering*” вербалізує образ *дерево – захисник*. Дерево надає сховище вбивцям, які намагаються влучити у вершника: *The pale assassins laid in wait / Behind a sheltering tree; / A shot was heard, the horseman reeled, / Then quickly turned to flee* (Lawson, el.ref.).

Ядро парадигматики становлять етноспецифічні словесно-поетичні образи, що на системно-мовному рівні кваліфіковані як збірні (*bush*) і гіпероніми (дерево, кущ, квітка). Дослідження засвідчило більшу актуалізацію у поетичних австралійських текстах нижньої частини Світового Дерева порівняно із верхньою та серединою, оскільки найчастіше зустрічаємо прийменник *under* та номінативні одиниці, які об’єктивують саме нижню частину дерева. Так, наприклад, словесний образ *смерті* активує архетип Тінь, що асоціюється зі сферою джерела TREE – концептосфери ЖИВИЙ ОРГАНІЗМ; дерева, як і більшість предметів, мають властивість відбивати тінь, яку зазвичай можна побачити на землі, тобто під деревом, а все що пов’язано з темрявою, невідомим, темним пов’язується зі смертю.

Номінативна одиниця “*woolworths*” в поетичному тексті “Aboriginal Birth Place” П. Баттіджіга позначає людей, які, емігрувавши в Австралію, почали розвиток вівчарства. Незважаючи на те, що земля належить аборигенам, емігранти безжалюбно знищували дерева. Номінативна одиниця *birth trees* експлікує образ дерева як вмістилища, місця народження, засобу народження, місця перебування духів померлих: *Woolworths bulldozed our birthtrees / Under which many of us mob were born / True ghost gum snow...* (Buttigieg, el.ref.).

У північно-австралійському племені варраунга дотепер вважають, що “душі дітей” розміром з піщинку знаходяться на деяких деревах, звідки вони іноді виходять і проникають у черво своїх матерів крізь пупок [13].

Підсумовуючи зазначені вище факти, можна визначити домінуючу ідею розширення поняття про походження людей з дерева: з нього народився не тільки міфічний пращур, але кожне немовля є безпосередньою й конкретною еманациєю істоти цього дерева.

Дерево як джерело життя не тільки напружує свою творчу силу, щоб народити міфічного предка австралійських аборигенів, – воно безупинно продовжує свою діяльність стосовно кожної окремої людини від народження до самої смерті, а згодом знову надає душі можливість відродитися. Вважаємо, що саме таке конкретне й раціоналістичне тлумачення міфу австралійських аборигенів: походження людини із самого джерела життя, виражено в деяких назвах австралійських рослин: *wattle, gum, fern* (акація, евкаліпт, папороть) тощо, які згодом стали флористичними символами країни.

Ідею народження людини з дерева підтверджує наступний уривок поетичного тексту “Australia” А.Д. Хоуп, де австралійці називають себе “aNationoftrees”: *A Nation of trees, drab green and desolate grey / In the field uniform of modern wars, / Darkens her hills, those endless, outstretched paws / Of Sphinx demolished or stone lion worn away* (Hope, el.ref.).

Отже, дуалістичний характер дерева в австралійській культурі пояснюється етноспецифічними уявленнями аборигенів оточуючого світу, для них дерево було водночас символом народження й смерті.

Етноархетип Світове Дерево має давню історію та традиції в австралійській культурі і на сучасному етапі концептуальні ознаки цього архетипу втілюються навіть у неологізмах, зокрема “*Hav a good weekend*”, який водночас є назвою поетичного тексту І. Пік й виражає побажання доброго відпочинку. Неологізм *Hav a good weekend* (Pick, el.ref.) представляє собою голофразис (згреч. *holos* “цілий, увесь”, *phrasis* “висловлювання”) [7, с.79; 1, с. 92] – ціле речення, всі компоненти якого об’єднані в одно слово шляхом продуктивного способу словотворення: “(*Iwishy-ou to*) *have a good weekend*”. Голофразис є оказіональним різновидом лексико-синтаксичного способу творення смислів, зокрема етнокультурних. Голофразичний засіб як реалізатор компресії синтаксичної структури утворює конденсацію етнокультурного смислу, експлікація якого здійснюється поетапно: 1) членування синтаксичної структури на фрагменти; 2) вилучення семантики фрагментів шляхом аналізу їх структурних компонентів.

Лінгвокогнітивний аналіз текстів австралійської поезії засвідчив, що етноспецифічний образ *Bush* сягає етноархетипу Світове Дерево, праобразу міфологічного модифікованого дерева – *Куща*, а також апелює до традиції австралійських аборигенів. Архетипні уявлення австралійських аборигенів про *Кущ* (як Світове Дерево) актуалізуються в етнокультурних словесно-поетичних образах, у яких Світове Дерево осмислюється через фітоніми та атрибути рослин: *wattle* (акацію), *gum* (евкаліпт), *fern* (папороть), *waratah* (телопею), *root* (корінь), *bloom* (цвіт) (що є символами міфопоетичної картини австралійського етносу. Архетипний образ *bush* є певного роду гніздом, з якого “виростають” поетичні образи-символи, що в австралійському фольклорі та літературі постають втіленням національного характеру, його позитивних чи негативних рис.

Отже, різноманітна флоро символіка, що широко використовується в австралійській поезії, актуалізує, як імпліцитно так і експліцитно, саме етноархетип *World Tree*. Використовуючи фітоніми у віршованих текстах, австралійські поети реперезентують самотність аборигенних ритуалів, зокрема тих, що пов’язані з кущем (*bush*). Етноархетип *World Tree* об’єктивує етнічну своєрідність етномовної картини світу австралійського етносу. Найчастіше репрезентантами світового дерева у австралійців є акація, телопея, евкаліпт. Найчисленішою парадигмою образів, що об’єктивують етноспецифічний символ “світове дерево” в австралійських поетичних текстах є вегетативна. Спектр вегетативних об’єктиваций етноархетипу Світове Дерево є глибоко етнічним. Представляємо його розмаїттям вилучених етноспецифічних словесно-поетичних образів: дерево – зберігач традицій, дерево – схованка смерті, дерево – притулок / захист, дерево – символ смерті й народження. Воснові архетипних етноспецифічних словесно-поетичних образів лежить етноміфологема.

Подальшою перспективою дослідження може бути виявлення лінгвостилістичних засобів вербалізації етноконцепту в австралійських поетичних текстах. Вважаємо, що саме зазначена ознака: наявність декількох основних стебел, імплікує кластерність концепту *BUSH*, що є перспективою нашого подальшого дослідження.

Література:

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка : (Стилистика декодирования) : учеб. пособие / И. В. Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 301 с.
2. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.04 / Лариса Іванівна Белехова. – К., 2002. – 476 с.
3. Генон Р. Символы священной науки. Осевая символика и символика перехода [Электронный ресурс] / Р. Генон. – Режим доступа : <http://astrovic.pp.ua/lib/guenon/7.htm#part51>
4. Горчак Т. Ю. Словесний образ-символ в американській поезії ХХ століття: когнітивно-семіотичний аспект: дис. ... канд. філологічних наук : 10.02.04 / Т. Ю. Горчак. – К., 2009. – 214 с.
5. Железняк О. О. Мовна репрезентація архетипу ЗЕМЛЯ у поетичній творчості Марії Матіос / О. О. Железняк – Наукові записки : [зб. наук. праць / ред. В. Ожоган та ін.] – Кіровоград : Кіровоград. держав. пед. ун-т ім. В. Винниченка, 2010. – Вип. 89 (1). – с. 412 – 416. (Серія “Філологічні науки”).
6. Ивченко В. И. Лингвостилистика тропов Юрия Казакова / В. И. Ивченко. – Минск : УП “Ред. науч.-метод. журн. “Печатковая школа”, 2002. – 112 с.
7. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо; [пер. с фр. В. А. Звегинцева]. – М. : Изд-во иностр. лит., 1960. – 436 с.
8. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 614 с.
9. Слухай Н. В. Художественный образ в зеркале мифа этноса : М. Лермонтов, Т. Шевченко / Н. В. Слухай. – К. : Укрспецмонтажпроект, 1995. – 486 с.
10. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко; [пер. с фр. В. П. Визгина, Н. С. Автономовой]. – СПб. : А-сид, 1994. – 406 с.
11. Шевченко М. В. Семантичний та текстотворчий потенціал лінгвокультурум в українському поетичному мовленні: дис. ... канд. філологічних наук : 10.02.01/ М. В. Шевченко. – К., 2002 – 193 с.
12. Шестопалова Т. Кореляція понять “архетипний образ-міфологема-символ-міф” (на прикладі поезії П. Тичини) / Т. Шестопалова // Наукові записки НаУКМА : [наук. зб. / ред. В. П. Моренець та ін.]. – Київ : Stylos, 1999. – Т. 17 – С. 37 – 41. (Серія “Філологія”).
13. Элиаде М. Очерки сравнительного религиоведения: монография [Электронный ресурс] / М. Элиаде; [перев. с англ. Ш. А. Богоиной и др.]. – М. : Ладомир, 1999. – 488 с. – (Библиотека Гумер. Сравнительное богословие) – Режим доступа:<http://www.eliade.ru>
14. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг. – М. : Ренессанс, 1991. – 304 с.
15. ABVYY Lingvo Online [Electronic reference]. – Access mode : <http://lingvo.abbyyonline.com>
16. Australian culture. Convict Creations. Com. [Electronic reference]. – Access mode : <http://www.convictcreations.com/culture/index.htm>
17. wikipedia, the free encyclopedia[Electronic reference]. – Access mode : <http://uk.wikipedia.org>

Джерела ілюстративного матеріалу:

18. Buttigieg P. Aboriginal Birth Place [Electronic reference] / P. Buttigieg. – (Paolo's Poems, poetry in emotion) – Access mode : <http://www.paolospoems.com/aboriginal-poems/aboriginal-birth-place/>
19. Gordon A. L. The Sick Stockrider [Electronic reference] / A. L. Gordon. – (PoemHunter.com) – Access mode : <http://www.poemhunter.com/poem/the-sick-stockrider/>
20. Hope A. D. Australian poem 2008 series #17 : Australia [Electronic reference] / A. D. Hope. – (Floating Life. Home of Neil (ninglun) in Sydney) – Access mode : <http://ninglundecember.wordpress.com/2008/06/19/australian-poem-2008-series-17-a-d-hope-australia/>
21. Lawson H. How the Land was Won [Electronic reference] / H. Lawson. – (Famous Poems. Biz Poems by Henry Lawson) – Access mode : <http://www.famous-poems.biz/Famous-Poets/Famous-Poet-Henry-Lawson-best-poems-and-biography-online.htm>
22. Lawson H. Trooper Campbell [Electronic reference] / H. Lawson. – (Famous Poems. Biz Poems by Henry Lawson) – Access mode : <http://www.famous-poems.biz/Famous-Poets/Famous-Poet-Henry-Lawson-best-poems-and-biography-online.htm>
23. Ledlie V. Old Tracks [Electronic reference] / V. Ledlie. – (Australian Bush Poetry, Verse & Music) – Access mode : <http://www.bushverse.com/index.html>
24. Pick Y. Navagoodweekend [Electronic reference] / Y. Pick. – (Country Poems. Tamworth Rage Page 2006 – 2007) – Access mode : <http://www.tamworthragepage.com/poetry2006.htm>
25. Wilcox D. The Wattle Tree [Electronic reference] / D. Wilcox. – (Poems by Dora Wilcox. poemhunter.com) – Access mode : <http://www.poemhunter.com/poem/the-wattle-tree/>